

LEJLA NAKAŠ

NOVA SAZNANJA O VRUTOČKOM EVANĐELJU

Vrutočko bosansko četveroevanđelje u vlasništvu je porodice Popović iz sela Vrutok kod Gostivara. Noviji zapisi na marginama vezani su za ovo prezime već od početka prošlog stoljeća, kada je rukopis kao ličnu svojину označio Prokopije Popović, maturant Skopske učiteljske škole, a godine 1927. na listu 147b potpisao se i jedan od nasljednika, Damjan Popović. Porodica dugo nije dopuštala uvid u rukopis pa je sve što je o Vrutočkom četveroevanđelju do danas poznato vezano za prikaz koji je 1937. godine objavio Grujić.¹

O starijoj povijesti rukopisa ponešto se da zaključiti iz bilješki koje su na marginama upisali raniji vlasnici. Od starijih zapisa dva su datirana – jedan 1865, drugi 1770, a za treći, najstariji, iz Manastira Presvete Trojice u Zahumskoj eparhiji, može se prema tipu slova pretpostaviti vrijeme kraja 17. ili samog početka 18. stoljeća.² Vjerovatno se rukopis nalazio u Vrutoku već prije 1865. godine, kojom je označen zapis *сеі стое євангелиа | томеа ѿ село вротокъ | синъ димовъ | томе | мариа магдалина*,³ jer je prije tog vremena upisan prethodni vlasnik, a to je prema zapisu koji se proteže listovima 81a, 82a, 83a⁴ i

(¹) R. M. Grujić, *Jedno evanđelje bosanskog tipa XIV-XV veka u južnoj Srbiji*, u: *Zbornik lingvističkih i filoloških rasprava. A. Beliću o 40-godišnjici njegovog naučnog rada posvećuju njegovi prijatelji i učenici*. Beograd 1937, str. 263-277. Na osnovu tog teksta i na osnovu uvida u fotokopije stranica 136v, 137r, 156v i 157r, koje je dobila od M. Georgijevskog, dalje analize provodila je i H. Kuna, *Marginalije bosanskog Vrutočkog evanđelja*, u: *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova*, opseg 1. Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 2001, str. 233-236.

(²) Manastir je u blizini Pljevlja na teritoriji Crne Gore.

(³) Bilješka je na listu 40b, a preko njenog teksta potpisao se kasniji vlasnik – Prokopije Popović.

(⁴) Tekst bilješke 83a brisan je, a zatim je, u kasnijem vremenu, mlađom rukom, prepisano ono što je od njenog teksta ostalo čitljivo, naime, *bliz kasabi Gostivar*.

86b-87a bio manastir Sv. Arhangela Mihaila u Vrutoku. Zapravo, u Vrutoku je postojala, i danas postoji, crkva Sv. Arhandela Mihaila, ali se pisar tekstualno sasvim ugledao na bilješku ranijeg vlasnika na listovima 56a, 57a, 58a, 59a i tako proizveo omašku „manastir“ umjesto „crkva“:

СЕИ СВАТОЕ ЕВАНГЕЛІЕ
 ѡТ СЕЛО ВРУТОКЪ
 БЛИЗЪ КАСАБИ ГОСТИВАРЪ
 МАНАСТІРА СТАГО АРХАНГЕЛА МНХАИЛА
 (81a, 82a, 83a, 86b-87a)

СІЕ СТОЕ ΘΕΤΡΑ ΕΥΓΛІЕ
 ΜΝᾚΤІΡΑ ΠΡᾚСТІА ТРОИЦѢ
 БЛІЗЪ КАСАБИ ТАСЛІЧА
 ВО ЕПАРΧІИ ЗАΧΟΜІИ
 (56a, 57a, 58a, 59a)

I pored toga što je u pravoslavnim hramovima, u manastiru Presvete Trojice i u hramu Svetog Arhandela Mihaila, u bilješkama o vlasništvu, rukopis nazvan svetim tetraevanđeljem, na njegovim marginama nema oznaka liturgijske upotrebe koje bi bile unesene rukom iz mlađeg vremena kao što je to slučaj u Kopitarovom i Nikoljskom evanđelju, pa ni u tako maloj mjeri kao u Divoševom. Krajem 17. stoljeća ovo tetraevanđelje sigurno se nalazilo u manastiru Presvete Trojice, a vjerovatno je tamo dospjelo već prije tog vremena. U razdoblju 1770-1777. godine, kada se na njemu potpisao jeromonah Neofit, ono je ondje još uvijek bilo. Rukopis je, sudeći prema zapisima, u hram Sv. Arhandela Mihaila došao sredinom 19. stoljeća, ali je već 1865. postao dio privatnog vlasništva Tome sina Dimova, i potom porodice Popović, etimologija čijeg prezimena pokazuje da se rukopis i tad nalazio u krugu sveštenih lica i onih bliskih njima. Ali i pored toga, ovaj rukopis, zapravo, nije korišten u pravoslavnoj liturgiji. O tome, pored odsustva naknadnih liturgijskih bilješki, govori i pobrkani redosljed listova uveza. Ipak, prema vlasničkim bilješkama da se izvesti da je ovo četveroevanđelje imalo status relikvije, te da ni u manastiru ni u hramu nije bilo skrivano. Stoga mislim da ni pretpostavka H. Kune o tom da su „neki listovi i namjerno istrgnuti, možda upravo zbog

glosa kao što je ona o mitnici⁵ nije sasvim ispravna. Naime, glose rukopisa sačuvane su u većem broju nego što je to bio slučaj sa Srećkovićevevim evanđeljem, a listovi koji nedostaju odnose se na kraj i početak evanđeoskog teksta, dakle na dijelove koji su i inače najčešće podložni propadanju uzrokovanom vremenom. Gubitak unutrašnjih listova, s početka Evanđelja po Marku, mogao bi biti vezan za iluminacije, simbolične predstave evanđeliste Marka,⁶ a ti listovi mogli su biti istrgnuti jednako zbog ljepote koliko i zbog eventualnog odstupanja od ortodoksnog koda slikovnog predstavljanja evanđeliste.

Manastir Presvete Trojice u Pljevljima poznat je kao prepisivački i književni centar o kojem postoje historijski podaci iz 1537. godine, kada ga je pomenuo jeromonah Sava, prvi poznati trojički prepisivač.⁷ Naročito je zanimljiv podatak da se u riznici ovog manastira čuvaju najstariji korekturni tabaci, iz 1557. godine. Stoga je sasvim moguće da je rukopis Vrutočkog bosanskog četveroevanđelja ondje razvezan i preslagavan u svrhu tekstualne kontrole, pa su mu listovi ostali u rasporedu koji nije valjan, ali koji je mogao biti rezultat pregleda teksta prema sinoptičkim mjestima jednako kao i greške pri vraćanju rukopisu izvornog slijeda, uzrokovane istovjetnošću naslova opširnih glava u pojedinačnim evanđeljima.

U novije vrijeme rukopis je privukao pažnju kada su u Kuninoj knjizi objavljena dva dotad nepoznata snimka na kojima su primijećene četiri glose sa istovjetnim tekstom kao glose Srećkovićevego e-

⁽⁵⁾ H. Kuna, *Srednjovjekovna bosanska književnost*. Forum Bosnae, Sarajevo 2008, str. 112.

⁽⁶⁾ O namjernom cijepanju listova sa zastavicama, čime su se oštećivali cijeli kvaternioni, pa su ispadali i drugi susjedni listovi, pretpostavljala je već ranije I. Grickat u svojoj filološkoj analizi Divoševog evanđelja (usp. I. Grickat, *Divoševo jevanđelje*, "Južnoslovenski filolog", XXV, 1961-1962, pp. 227-293), referirajući i bilješku V. Jagića, "Analecta romana", koji na str. 27 i dalje piše: "Dem venezianischen Codex (Cod. LXXXV 3) [...] hat Jemand das Blatt, wo der Anfang der Apocalypse offenbar mit einer Miniatur stand, herausgerissen". O specifičnom likovnom predstavljanju evanđeliste Marka v.: A. Džurova, *Reinterpretacija na krilatata zmiija (drakon) v christijanskata tradicija (po povod ukrasata na Divoševoto evangelie)*, "Zbornik radova Vizantološkog instituta", XLVI (2009), str. 272.

⁽⁷⁾ Podaci o Trojičkom manastiru navedeni su ovdje prema dokumentarnoj televizijskoj reportaži Ivane Turović: <<http://www.youtube.com/watch?v=gVDsdYav57E>>.

vandjelja.⁸ Kuna je u tekstu navela podatak da je dopuštenjem vlasnika Dobrivoja Popovskog rukopis mikrofilmovan pola stoljeća nakon Grujićeva prikaza, ali po svemu sudeći nikada nije vidjela snimak koji je izdavač objavio uz tekst koji je ona bila pripremila za štampu 17 godina ranije.⁹

Ljubaznošću Univerzitetske biblioteke Kliment Ohridski iz Skoplja, dobila sam uvid u digitalizirane slike mikrofilma i objavila tekstove glosa Vrutočkog bosanskog evandjelja zajedno sa faksimilima.¹⁰ U potrazi za najbližim mogućim tekstualnim prijedloškom Vrutočkog evandjelja i slijedeći trag koji je u svom prikazu dao Grujić,¹¹ uspoređivala sam tekst faksimila Belićevih Mostarskih listova¹² i ustanovila da se radi ne samo o istom pisaru nego i o tome da je Mostarski bifolij sastavni dio Vrutočkog evandjelja, upravo prvi bifolij sedmog kviniona. Osim samog izgleda slova, iste su i dimenzije podloge,¹³ a jednak je i broj redaka. Međutim, Mostarski bifolij pisan je na pamučnom papiru, za razliku od Vrutočkog evandjelja, koje je na pergameni. Jedan od razloga da pisar promijeni podlogu u rukopisu i da je zamijeni paprom mogao je biti prevelik nedostatak na pergameni lošeg kvaliteta. Naime, listova sa dosta velikim rupama, koje su postojale u vrijeme pisanja, ima danas nekoliko u rukopisu.¹⁴ To bi također mogao biti razlog za činjenicu da rukopis, koji je sastavljen od kviniona, ima u

⁽⁸⁾ V.: H. Kuna, *Srednjovjekovna bosanska književnost*, cit., str. 194.

⁽⁹⁾ *Ibid.*, str. 109. i 194.

⁽¹⁰⁾ V.: L. Nakaš, *Dvadeset glosa bosanskog Vrutočkog evandjelja*, "Forum Bosnae", 57 (2012), str. 153-187. Faksimili uz članak objavljeni su prema mikrofilmu Univerzitetske biblioteke iz Skoplja, koji nosi broj 7842, a snimio ga je Dragan Tanevski.

⁽¹¹⁾ Grujić je istakao da je sličnost pisma Vrut. i Bel. tolika "da izgleda kao da je jedna ruka pisala oba ova jevandjelja", R. M. Grujić, *Jedno evandjelje bosanskog tipa...*, cit., str. 267.

⁽¹²⁾ Faksimile Mostarskog dvolista objavio je M. Pavlović u svom prikazu *Belićevi Odlomci bosanskog jevandjelja*, u: *Zbornik filoloških i lingvističkih studija. A. Beliću povodom 25-godišnjice naučnog rada posvećuju njegovi prijatelji i učenici*. Beograd 1921, str. 239-248.

⁽¹³⁾ Dimenzije rukopisa se poklapaju prema podacima koje navodi H. Kuna, *Srednjovjekovna bosanska književnost*, cit., str. 109 i 137: Vrut. 17,9 x 11,8 cm, Bel. 17,8 x 12,1.

⁽¹⁴⁾ Usp. npr. listove 15, 25.

svom uvezu jedan kvaternion koji je potpun. Svaku sumnju u pripadanje Mostarskog bifolija tekstu Vrutočkog evanđelja otklanja uvid u kontinuitet teksta. Na posljednje redove lista 1b Mostarskog bifolija (Mk. 4.12-13) nadovezuju se početni redovi lista 1a Vrutočkog evanđelja (Mk. 4.14):

г̄лаше нмь вамь дано естъ выдѣти тани|а ц̄р̄ствнѣ б̄жнѣ оннмь же въ-
нѣшннмь вс|а въ прнѹахѣ бнвають да видѣщен видѣть| н не ѹзрѣть н
слышѣще слышеть н не разумѣ|ють еда ког̄а обрать се н ѡтпѹстеть
се| нмь грѣсн г̄ла нмь не вѣсте ли прнѹе сен ка-

(Mostarski bifolij, 1b)

-ко все прнѹе разумѣють снен естъ слово| се же на пѹти нже сѣть
слово н ег̄а сѣть є| прндеть сотона н ѡтемлеть слово снѣ|ное въ
ср̄ѣцн нхѣ н се такожде естъ нже| на камени снемн нже ег̄а слы-
шеть сло|во н абне съ радостню прнемлеть є

(Vrutočko evanđelje, 1a)

Na posljednje redove lista 8b Vrutočkog evanđelja (Mk. 8.12) nadovezuju se početni redovi lista 2a Mostarskog bifolija (Mk. 8.13-14):

се нскушающе н въздахнѹвъ д̄х̄омь сво|нмь г̄ла ѹго родь си знаме-
ннѣ нщеть п|раво г̄лю вамь не дасть се знаменне ро-

(Vrutočko evanđelje, 8b)

-дѹ семѹ н оставаль є пакн вьннде въ к|орабаль н нде на онѹ страну
н забнше| хлѣба възетн развѣ єдного хлѣба не| нмѣхѹ съ собою въ
кораблн > > > >

(Mostarski bifolij, 2a)

Uz sve to, na Mostarskom listu 2b naznačen je i broj sedmog kviniona koji pokazuje da mu je savršeno mjesto u Vrutočkom rukopisu. Oznaka ζ na posljednjoj stranici Mostarskog bifolija potvrđuje da je broj koji nosi svaka sveščica prvobitnog uveza napisan na poledini posljednjeg njenog lista. U rukopisu i danas stoje oznake ν 57b (20b), ρ 67b (30b), Δ 87b (40b), ϵ 26 b (50b), ς 27b (60b), ζ Most. bif. 2b (70b), η 39b (80b), ι 79b (100b), α 37b (110b), β 97b (120b), π 107b (130b), Δ 117b (140b), ϵ 125b (148b), ς 135b (158b), ζ 145b (168b), η 155b (178b), θ 77b (188b). Numeracija koju dajem u zagradama odnosi se na prvobitni slijed listova rukopisa, što sam rekonstruirala zahvaljujući sačuvanim oznakama za kvinione i njihovom slaganju s cjelinama u kojima je tekst sačuvan u kontinuitetu.

Na grafematskoj razini najupadljivija je podudarnost u karakterističnoj pisarovoj izvedbi slova γ /u/ kao slovne forme o s odmaknutom ižicom v napisanom iznad retka, a na grafetičkoj u karakterističnom streličastom simbolu ($\triangleright \triangleright \triangleright \triangleright$) kojim pisar popunjava prazan prostor u retku na završetku pasusa na listu 2a Mostarskog bifolija i u Vrutočkom evanđelju na listovima 11a, 26a, 31a, 37b, 45b, 49a, 53a, 56a, 63a, 66a, 74a, 79a, 91a, 98a, 102a, 112a, 116a, 121b, 122b, 124b. Dojam iste ruke ostavljaju također konture inicijala η na Mostarskom listu 2b i na listu 156a Vrutočkog evanđelja, a zatim i osobena varijanta inicijala η sa stubovima povezanim prstenovima na Mostarskom bifoliju 2a i u Vrutočkom evanđelju na listu 3a.

Rukopis se sastojao od 198 listova uvezanih kao 19 kviniona i 1 kvaternion. Kvaternion je petnaesti dio. Danas je izgubljeno 39 listova: cijeli prvi i posljednji kvinion, središnji dvolist četvrtog kviniona, devet listova šestog kviniona i osam listova devetog kviniona. Kvaternion 15 i kvinioni 2, 3, 5, 7, 8, 10-14, 16-19 sačuvani su u cijelosti. Rukopis je u kasnijem vremenu ponovo uvezivan, najvjerojatnije početkom 19. stoljeća, i pritom je jako poremećen redosljed, što je omele Grujića u davanju tačnih podataka o potpunosti teksta.

Sačuvani tekst rukopisa počinje stihom Evanđelja po Mateju 6.8, БУДУТЬ НЕ ПОДОБНТЕ СЕ УБО НМЪ ВѢСТЬ БО ОЦЬ ВАШЪ НХЪЖЕ ТРѢБУЕТЕ ПРѢЖДЕ ПРОШЕННѢ ВАШЕГО ТАКОН УБО МОЛНТЕ СЕ ВЫ ОУЕ НАШЬ..., a završava stihom Evanđelja po Ivanu 18.4, koji je prekinut na mjestu gdje НТЬ... рУЕ НМЪ.¹⁵

Tekst Evanđelja po Mateju prekida se u stihu 27.7, КУПНШЕ НМЪ СЕЛО СКУДНАЛНН-, a u unutrašnjosti nedostaje jedan bifolij sa stihovima 20.1-21.10. Sačuvani dio Evanđelja po Marku počinje stihovima 2.27-3.1, СНЬ УЛВУСКЫ СУБОТН Н ВЪННДЕ ПАКН ВЪ САНЪМНШЕ. U tekstu Evanđelja po Marku nedostaju još i dijelovi 13.21-14.51, te 14.63-15.34.¹⁶ Izgubljen je i njegov kraj, od stiha 16.8.¹⁷ Najcjelovitiji je

⁽¹⁵⁾ Ako se prati npr. tekst Nik., naredni, nedostajući list (189a) imao bi počinjati riječima кого нштете.

⁽¹⁶⁾ Ako se prati npr. tekst Nik., izgubljeni list (81a) imao bi počinjati stihom Mk. 13.21 н тогда аште кто руеть вамь, a drugi izgubljeni list devetog kviniona stihom Mk. 14.63 свое глагола ушто еште трѢБУЕМЪ СВѢДѢТЕЛЬ.

⁽¹⁷⁾ Tekst je prekinut na mjestu početka stiha Mk. 16.9, gdje bi, sudeći prema Nik. ili Hval., trebalo pisati за ютра въ пръвѹю сѹботѹ ѡн се прѢжде марнн

tekst Evanđelja po Luki, koji počinje u stihu 1.15, не нмать пнтн н дѹхомь свѣтнмь нспльннтъ се, i sačuvan je do kraja.

Poglavlja Vrutočkog četveroevanđelja i prvobitni slijed listova s rekonstruiranom numeracijom datom u zagradama

не подобнте се ѹбо нмь... оуе нашь... Mt. 6.8, 9	50a (11a)
6. о прокаженнмь Mt. 8.1	52b (13b)
7. о сатъннцн Mt. 8.5	53a (14a)
8. о ташч петровѣ 9. о нсцѣлѣвьшнхъ ѡт разлнчнхъ недѹгъ Mt. 8.14, 16	53b (14b)
10. о неповелннмь въ слѣдъ нты Mt. 8.19, на donjoj margini	53b (14b)
11. о запрнщенн вѣтрѹ н морѹ 12. о бѣснѹющнхъ се Mt. 8.23, 28	156a (15a)
14. о мататен Mt. 9.9	156b (15b)
16. тоуенн кръвн 17. о 2-ю слѣпцѹ Mt. 9.19, 27	157b (16b)
18. о бѣснѣмь н глѹсн 19. о повелннн апостоломь Mt. 9.32, Mt. 10.1	54a (17a)
20. о посланнхъ ѡт нована Mt. 11.1	56a (19a)
21. о сѹхорѹцѣмь Mt. 12.9	58a (21a)
22. о бѣсннмь слѣпы н глѹсн Mt. 12.22	58b (21b)
23. о просѣщнхъ знаменнѣ Mt. 12.38	59a (22a)

магдалннн нс неже нзагна •з• бѣсь. Moglo bi biti znakovito što nedostaje upravo taj dio teksta za koji je sadržajno vezana glosa Vrutočkog bosanskog evanđelja koja je sačuvana na margini uz Mt. 8:28-33, na listu 156b: бнсн| сѹ дсн| непрн|б-знн|нн а с|внннн| всн ||же н|е вѣр|ѹю х̄а| то е || море|а пасѹ|ще не|тарь| н пав|аль н м|арнѣ н|с кое н|зндѣ :з•| бѣсь н| всн нж|е оста|внше| ветьх|н зако|нь а гра|дъ х̄ѣ н| новн з|авнтъ| ѣкоже| ѹ пока|лнпс|н рѣ | |т̄ не|рсл̄мь| вн-дн|хъ нн|зъхо|дещь| с̄ н̄бсе| ѡт ба. A u vezi s tim, zanimljiv je podatak vezan za jedno starije bosansko evanđelje, naime, list sa sadržajno odgovarajućim tekstom Lk. 8:33 naknadno je umetnut u Divoševo evanđelje (f. 127), što može biti indicija da je prvobitni list iz Div. istrgnut zbog glose sa sadržajem istovjetnim glosi iz Vrut., zatim je za Div. kasnijom rukom prepisan evanđeoski tekst. Osim toga, argument za postojanje ovakve intervencije u Div. mogao bi biti taj što se čak vidi da je iz Div. brisan i početak teksta s narednog lista f. 128: *narodi držet te*.

24. о прнѹахъ Mt. 13.1	59b (22b)
25. о нованн н о нродѣ Mt. 14.1	62b (25b)
26. о 5 хлѣбнхъ Mt. 14.15	63a (26a)
27. о морьсцѣмь хождєнн Mt. 14.23	63b (26b)
28. о прнстѹплєнн заповѣдн божнє Mt. 15.1	64a (27a)
29. о фуннкнсѣн Mt. 15.21	64b (27b)
30. о нсцѣлнвшнхъ ѿт разлѣѹннхъ недѹгъ 31. о 7 хлѣбнхъ Mt. 15.29, 32	65a (28a)
32. о квасн фарнсѣсцн н садокнсцѣ 33. о вѹпрошєнн ксарн Mt. 16.1, 13	66a (29a)
34. о прѣображєнн нсѣѣ Mt. 17.1	67a (30a)
35. о злодѣѹщнмь с на новь Mt. 17.14	67b (30b)
36. о просєщнхъ дндрагамь Mt. 17.24	80a (31a)
37. о глаголющнхъ кто єсть болн Mt. 18.1	80b (31b)
38. о 100 оваць прнтѹа Mt. 18.12	81a (32a)
39. о длѣжнѣмь тмоѹ таланать Mt. 18.23	81b (32b)
40. о вѹпрошнхъ ащє лѣтъ пѹстнтн женѹ Mt. 19.3	82a (33a)
41. о вѹпрошєннмь богатнмь нсѹса Mt. 19.16	83a (34a)
46. о слѣпнхъ н хромнхъ 47. о ѹсахшн смоковннцн Mt. 21.18	84a (37a)
48. о вѹпрошьшнхъ господа архнерѣнхъ н кннжннцѣхъ Mt. 21.23	84b (37b)
49. о прнтѹн двоѹ сынѹ Mt. 21.28, на donjoj margini	84b (37b)
50. о внноградѣ Mt. 21.33	85a (38a)
(51.) о званнхъ на браць Mt. 22.1	85b (38b)
52. о вѹпрошьшнхъ о кнносн 53. о садокєнхъ Mt. 22.15, 23	86b (39b)
54. о законѣцѣ 55. о вѹпрошєнн гнн кѣ фарнсѣомь Mt. 22.34, 41	87a (40a)
56. о окаѣнн фарнсѣомь н кннгоѹнємь Mt. 23.13	17a (41a)
57. о конѹннн Mt. 24.3	18b (42b)

58. о дьнн н уасы Mt. 24.36	20a (44a)
59. о 10 днвахъ Mt. 25.1	20b (44b)
60. о прѣсьмьшнхъ таланътн Mt. 25.14	21a (45a)
61. о прѣшьствн х̄вн Mt. 25.31	22a (46a)
62. о помазавшн га̄ хрнзмою Mt. 26.6	23a (47a)
63. о уготованн пасцѣ Mt. 26.17	23b (47b)
64. о образы таннѣмъ Mt. 26.30	24a (48a)
65. о прѣданн нсусовн Mt. 26.47	25a (49a)
66. о ш̄метанн петровн Mt. 26.69	26a (50a)
67. о раскаѣнн нюдѣнн Mt. 27.3	26b (50b)
8. о нзабранн ап̄слъ Mk. 3.13	27b (60b)
9. о сѣменѣ прнтуа Mk. 4.3	MB 1b (61b)
10. о запрнщенн водамъ Mk. 4.39	1b (62b)
11. о леѣеонн Mk. 5.2	2a (63a)
12. о дащєрн сѹнагоговѣ 13. о кръвотоунвон Mk. 5.22, 25	3a (64a)
14. о повелннн ап̄сломя Mk. 6.7	4a (65a)
15. о нованѣ н о нродѣ Mk. 6.14	4b (65b)
16. о 5 хлѣбнхъ Mk. 6.35	5b (66b)
17. о морьсцѣмъ хождєнн Mk. 6.46	6a (67a)
18. о прѣстплєнн заповѣдн б̄жнє Mk. 7.5	6b (67b)
19. о пѹннкнєнн Mk. 7.25	7b (68b)
20. о гѹгннвнмъ 21. о 7-мн хлѣбнхъ Mk. 7.31, Mk. 8.1	8a (69a)
22. о квасѣ фарнєнєнн 23. о слѣ слѣпнмъ Mk. 8.15, 22	MB 2a (70a)
24. о въпрошнмъ кєсарьсцѣмъ Mk. 8.27	MB 2b (70b)
25. о прѣображєнн нсѣѣ Mk. 9.2	38a (71a)
26. о злодѣющнмъ сє на новъ мѣсєць Mk. 9.17	38b (71b)
27. о помншлающнхъ кто єсть болн Mk. 9.33	9b (72b)
28. о въпрошєннхъ фарнєнѣхъ Mk. 10.2	10b (73b)
29. о въпрошьшнмъ богатнмъ Mk. 10.17	11a (74a)
30. о снѹ заведновѹ Mk. 10.35	12a (75a)

31. о врьтмнє Mk. 10.46	12b (75b)
32. о ждрнєтѣ Mk. 11.1	13a (76a)
33. о усахъшн смоковнцы Mk. 11.11	13b (76b)
34. о неповннѣ враждн Mk. 11.25	14a (77a)
35. о вопрошьшенн $\overline{\text{га}}$ архнерѣнхъ н кннжннцѣхъ Mk. 11.27, donja margina	14a (77a)
36. о вноградн Mk. 12.1	14b (77a)
37. о вопрошьшнхъ на власть о кнносѣ Mk. 12.13	15a (78a)
38. о садокенхъ Mk. 12.18	15b (78b)
39. о кннжннцн Mk. 12.28	16a (79a)
40. о вопрошенн $\overline{\text{гн}}$ 41. о женѣ ѣже оба пннеза Mk. 12.35, 41	16b (79b)
42. о суднемъ $\overline{\text{дн}}$ сн рнхъ о коньуннн Mk. 13.3	39a (80a)
48. о нспрошенн тѣлесн $\overline{\text{гна}}$ Mk. 15.42 до Mk. 16.8	41a (86a)
не нмать пнтн н $\overline{\text{дх}}$ ом стнмъ нспльнн се..., роčetak sačuvanog teksta Lk.	78a (91a)
1. о напнсанн 2. о стрьгущнхъ пастрнхъ Lk. 2.1, 8	43b (93b)
3. о сѹмеонѣ 4. о ан'нѣ прроунцн Lk. 2.25, 36	44b (94b)
5. о бнвьшнмъ глн къ новану Lk. 3.2	45b (95b)
6. о вопрошьшнхъ нована Lk. 3.10	46a (96a)
7. о нскѹшенн сѹспнтелевѣ Lk. 4.1	47a (97a)
8. о нмущнмъ $\overline{\text{дх}}$ ѣ бѣсанѣ 9. о ташн петровѣ Lk. 4.33, 38	49a (99a)
10. о нсцѣланвшнхъ ѿт разлнуннхъ недугъ Lk. 4.40, на donjoj margini	49a (99a)
11. о ловнтѣвн рѣбѣ Lk. 5.1	49b (99b)
12. о прокаженнмъ Lk. 5.12	79a (100a)
13. о ослабленнмъ Lk. 5.18	79b (100b)
14. о левѣнн н мѣтарн Lk. 5.27	28a (101a)
15. о сѹхорѹцнмъ Lk. 6.6	28b (101b)
16. о нзабранн апсль Lk. 6.13	29a (102a)
17. о блаженнхъ Lk. 6.20	29b (102b)

18. о сътъннцѣ Lk. 7.2	31a (104a)
19. о снѹ въдовце Lk. 7.11	31b (104b)
20. о посланнхѣ ѡт нѡвана Lk. 7.18	32a (105a)
21. о помазавъши господѣ мастню Lk. 7.37	33a (106a)
22. о притѹ снѣвшаго Lk. 8.5	33b (106b)
23. о запрещеннѣ вътрѹ н морѹ Lk. 8.22	34b (107b)
24. о леѣеонѣ Lk. 8.27	35a (108a)
25. о дащери сѹнагоговѣ Lk. 8.41	35b (108b)
26. о кровеотѹнвон Lk. 8.43	36a (109a)
27. о посланѣ оба на десете Lk. 9.1	36b (109b)
28. о 5 хлѣбнхѣ Lk. 9.12	37a (110a)
29. о гнѣнѣ въпрошеннѣ Lk. 9.18	37b (110b)
30. о прѣображеннѣ нсѣѣ Lk. 9.28	88a (111a)
31. о бѣснѹющнмѣ се на новѣ мѣсець Lk. 9.37	88b (111b)
32. о помншлающнхѣ кто болн Lk. 9.46	89a (112a)
33. о неповеленнѣ въ сландѣ нтн Lk. 9.57	89b (112b)
34. о ѣвленнѣ 70 Lk. 10.1	90a (113a)
35. о въпрошеннѣ законьника Lk. 10.25	91a (114a)
36. о выпадышнмѣ въ разбонннкѣ Lk. 10.30	91b (114b)
37. о марьтн н марнн Lk. 10.38, на donjoj margini	91b (114b)
38. о молнтвѣ Lk. 11.1	92a (115a)
39. о нмущнмѣ бѣсѣ Lk. 11.14	92b (115b)
40. о възѹпнвъши нз народа 41. о просещнхѣ знаменнѣ Lk. 11.27, 29	93b (116a)
42. о фарисѣнѣ ѹбнждьшнмѣ нса Lk. 11.37	94a (117a)
43. о каѣннѣ законнка Lk. 11.42	94b (117b)
44. о квасн фарисѣнцѣмѣ Lk. 11.53	95a (118a)
45. о хотещнмѣ раздѣлнтн нмѣнне Lk. 12.13	95b (118b)
Izostao naslov (46. <i>O bogatimъ emuže ugobzi se niva</i>), Lk. 12.19	96a (119a)
47. о галнлѣнхѣ нже бѣхѹ въ сѹлнѣмѣ Lk. 13.1	97b (120b)

48. о нмущнмь $\overline{\text{дх}}$ недужань Lk. 13.10	98a (121a)
49. о прнтуахь Lk. 13.18	98b (121b)
50. о въпрошьшнхь аще мало спасающнхь се Lk. 13.23	99a (122a)
51. о рекшнхь $\overline{\text{нсх}}$ народа радн Lk. 13.31	99b (122b)
52. о водномь трудовнтьннмь Lk. 14.1, на donjoj margini	99b (122b)
53. о не лубнтн прьвовъзлнганнѣ Lk. 14.7	100a (123a)
54. о званнхь на вееру Lk. 14.16	100b (123b)
55. о прнун о сазданн стльпа Lk. 14.28	101a (124a)
56. о 100 оваць прнуга Lk. 15.3	101b (124b)
57. о ω тшьдьшнмь на страну далеуе Lk. 15.11	102a (125a)
58. о прнставннцн неправединмь Lk. 16.1	103a (126a)
59. о богатнмь лазарн Lk. 16.19	104a (127a)
60. о прокаженнмь Lk. 17.11	105b (128b)
61. о судн неправединмь Lk. 18.2	106b (129b)
62. о фарнсьн н митарн Lk. 18.10	107a (130a)
63. о въпрошенн богатаго Lk. 18.18	107b (130b)
64. о слѣпнмь 65. о закьхен Lk. 18.35, Lk. 19.1	108b (131b)
66. о ω тшьдьшнмь прнетн $\overline{\text{црство}}$ Lk. 19.11	109a (132a)
67. о прнемьшнхь 10 манась Lk. 19.13, на donjoj margini	109a (132a)
68. о ждрнбетн Lk. 19.28	110a (133a)
69. о въпрошнхь архнерѣ н кннжннцѣхь Lk. 20.1	110b (133b)
70. о винограды Lk. 20.9	111b (134b)
71. о лающнхь кнносa радн Lk. 20.19	112a (135a)
72. о садокенхь Lk. 20.27	112b (135b)
73. о въпрошенн $\overline{\text{гнн}}$ къ фарнсьомь Lk. 20.41	113a (136a)
74. о давьшн оба пннеза 75. о коньуннн Lk. 21.2, 7	113b (136b)
76. о пасцѣ Lk. 22.1	115a (138a)
77. о стезающнхь се кто болн 78. о въпрошенн непрнѣзнннн Lk. 22.24, 31	116b (139b)

79. о љннѹеженн нродовн Lk. 23.11	119a (142a)
80. о плаѹущнхъ се женахъ Lk. 23.27	120b (143b)
81. о покаѣвшнмъ се разбонннцн Lk. 23.32	121a (144a)
82. о нспрошенн тѣлесн г̄на Lk. 23.50	121b (144b)
83. о клеопѣ Lk. 24.18	122b (145b)
коньць євнѣлнѣ єже ѡт лѹкы	
сь євнѣлнсть лѹка кнрнѣнь бнѣше враѹь... Lk. kraj	124b (147b)
нсь всхнщєнь бысть ѡт днѣвола н много нскѹсн єго... 70 нза- браннхъ посла да нзгонєть бѣсн..., hypothesis Evanđelja po Luki	125a (148a)
главн євнѣлнѣ єже ѡт нована Iv. роѣetak	125b (148b)
євнѣлнє єже ѡт нована Iv. роѣetak	127a (150a)
1. о брацѣхъ бѣвшнхъ въ кань галнлѣ Iv. 2.1	129b (152b)
2. о нзагнаннхъ нс ц̄ркве Iv. 2.14	130a (153a)
3. о ннкоднмн Iv. 3.1	131a (154a)
4. о вьпрошенн оунщєннѣ Iv. 3.25	132b (155b)
5. о самарннхъ Iv. 4.1	133a (156a)
6. о царн мѹжн Iv. 4.46	135b (158b)
7. о нмѹщнмъ 30 н 8 лѣть Iv. 5.5	136a (159a)
8. о 5 хлѣбнхъ Iv. 6.5	138b (161b)
9. о морьсцѣмъ вьхожденн Iv. 6.16	139b (162b)
10. о рожденн слѣпнмъ Iv. 9.1	148a (171b)
11. о лазарн Iv. 11.1	152a (175a)
12. о помазавьшн г̄а хрнзмою Iv. 12.3	154b (177b)
13. о рѹєнн нюдѣн Iv. 12.4	155a (178a)
14. о ослетн 15. о прншьдѣшнхъ єлѣннхъ Iv. 12.14, 20	155b (178b)
16. о мнванн Iv. 13.4	69b (180b)
(17.) о параклтѣ Iv. 15.26	74b (185b)
Tekst se prekida u stihu Iv. 18.4	77b (188b)

Dosadašnja saznanja o Vrutočkom bosanskom evanđelju sva su vezana za prikaz R. M. Grujića, koji je tek nakratko mogao raspolo-

gati njime u svrhu filološkog opisa, pa su mnogi vrlo značajni detalji o ovom rukopisu ostali do danas neotkriveni. U svom radu on je objavio tri faksimila iluminiranih stranica na početku Evanđelja po Ivanu i donekle prikazao tekstualne razlike prema Nikoljskom evanđelju. On donosi najviše primjera iz dijelova evanđeoskog teksta koji danas više nisu sastavni dio rukopisa, na primjer Mt. 27.29-60, Mt. 28.7-41, te Mk. 2.4-22. Iz toga se da zaključiti da barem dva, a možda i tri bifolija šestog kviniona još uvijek negdje postoje, te da vjerovatno nisu izgubljeni, s obzirom na to da je vrijednost ovih listova sadašnjem vlasniku poznata, pošto su prije nestanka bili predmet filološke analize.

S druge strane, u filološkom opisu jednog malog uzorka teksta ovog rukopisa – tako malog kao što je Mostarski bifolij – donijeti su zaključci kojima se ni nakon provjere na mnogo većem uzorku teksta gotovo ništa ne može prigovoriti. Zapravo, Pavlović je mjesto Mostarskog bifolija među bosanskim rukopisima odredio ovako: „Zaista, ima osobina po kojima se naš tekst bolje slaže sa onim starijim tekstovima, naročito Daničićevim“.¹⁸ Istakao je također da se bifolij ne slaže sa Evanđeljem br. 54 beogradske Narodne biblioteke, a koje pak, sa svoje strane, pokazuje bliže veze sa Srećkovićevim evanđeljem, mada je od njega očividno mlađe. U analizi na većem uzorku teksta, potvrđen je i Pavlovićev zaključak da rukopis „ima takvih osobina koje negiraju svaku direktnu vezu sa Nikoljskim evanđeljem“.¹⁹ Osim toga i Pavlovićevo zapažanje da u Mostarskim listovima imamo stare oblike, stariji red riječi, a s druge strane da u njima izbijaju fonetske osobine narodnog govora i mlađi gramatički morfemi, te prijevodi pojedinih grezama, vrijedi i za rukopis Vrutočkog evanđelja. Na osnovu izvjesnih pisarevih očiglednih nerazumijevanja teksta Pavlović je također pretpostavio da su listovi prepisivani s nekog mnogo starijeg teksta. I s tom pretpostavkom se rezultat analize koju sam provela na većem uzorku teksta Vrutočkog evanđelja slaže.

Analiza pokazuje da bi rukopis Vrutočkog evanđelja moglo biti rijedak ostatak jedne karike koja povezuje izolirane ostatke nekadašnje guste mreže rukopisa o kojoj je govorila I. Grickat.²⁰ Srodstvo teksta

⁽¹⁸⁾ M. Pavlović, *Belićevi Odlomci bosanskog jevanđelja*, cit., str. 247.

⁽¹⁹⁾ *Ibid.*, str. 248.

⁽²⁰⁾ I. Grickat (*Divoševo jevanđelje*, cit.) napominje da Miroslavljevo aprakos-e-

Vrutočkog bosanskog evanđelja sa Evanđeljem Giljferdingove zbirke br. 61 ukazuje se u cijelom sačuvanom tekstu i zasad mi izgleda najimpresivnije u odlomku Evanđelja po Mateju 25.1, gdje oba spomenika imaju na kraju tog stiha dodatak „i nevjesti“, kao u Asemanovom evanđelju.²¹ A i prvo poglavlje evanđeoskog teksta po Mateju uvedeno je u oba rukopisa istim riječima, ρϵ Γ̄ прѣтъу снѹ. Na nekoliko mjesta dosta malenog probnog uzorka teksta, Grigorovič-Giljferdingovi odlomci²² i Vrutočko i Daničićevo evanđelje slažu se idući protiv Nikoljskog.²³

Kako rukopis Vrutočkog evanđelja sadrži glose od kojih je devet tekstualno gotovo sasvim istovjetnih glosama izgubljenog Srećkovićevog evanđelja, bilo je logično pretpostaviti da su glosatori prepisivali tekst sa istog prijedloška, ili jedan od drugoga. Karakteristike jezika, a naročito grafije glosa Vrutočkog evanđelja pokazuju da su pisar glavnog evanđeoskog teksta i glosator ista osoba,²⁴ dok je za glosatora Srećkovićevog evanđelja, na osnovu jezičkih karakteristika glosa, već ranije izražen određen stepen sumnje da se radi o istoj ruci.²⁵ S druge strane, moglo bi se pretpostaviti da dva tetraevanđelja s devet tekstualno podudarnih glosa imaju podudarnosti i u glavnom evanđeoskom tekstu. Međutim, ta mogućnost može se isključiti, jer a-

vandjelje i Grigorovič-Giljferdingovi odlomci evanđelja u stablu srednjovjekovnih evanđelja čine jednu zasebnu podgrupu, a Divoševo i Manojlovo evanđelje drugu.

(²¹) прѣмьше свѣтлѣннѣ своѣ нздѹ прѣтъу жєннѹ н невѣстѣ Giljf. 61 : прѣмьше свѣтлѣннѣ своѣ нздѹ прѣтъу жєннѹ н невѣстѣ Vrut. Uviđom u tekstove bosanskih rukopisa koji su mi na raspolaganju otkrivam da dodatak н невѣстѣ nemaju ni Div. ni Hval. ni Nik. ni Dan. ni Kop. ni Pripk. ni Čajn.

(²²) Zahvaljujem se kolegi Josipu Raosu koji mi je ljubazno bio ustupio snimke ovog spomenika, o kojem je on s paleografskog aspekta pisao u časopisu Instituta za jezik u Sarajevu: J. Raos, *Grigorovič-Giljferdingovi odlomci*, „Književni jezik”, 16, 3-4 (1987), str. 215-223. U tom svom radu Raos je prvi iznio bitan zaključak da su ovi fragmenti ostatak tetraevanđelja, a ne aprakos.

(²³) Mt. 24.21 н не нмать бытн N : нн_нмать бытн VGD, Mt. 24.23 преластеть N : преластнтн VGD, Mt. 23.39 глѹ бо вамь ѣко не нмате мене вндѣтн D i V imaju ѣко, a G i N nemaju; Mt. 24.50 въ годнѹ N : въ уасѣ VGD.

(²⁴) V.: L. Nakaš, *Dvadeset glosa bosanskog Vrutočkog evanđelja*, cit.

(²⁵) O tome vidjeti u knjizi H. Kune *Srednjovjekovna bosanska književnost*, cit., str. 130, i u radu iste autorice *Jezičke karakteristike glosa u bosanskom jevanđelju iz Srećkovićeve zaostavštine*, „Slovo”, 25-26 (1976), str. 213-230.

naliza svih dijelova teksta Srečkovićevo evanđelja koje je objavio Speranski pokazuje da ono sa Vrutočkim evanđeljem u tekstualnom pogledu nije u direktnoj vezi. Analiza u kojoj sam poredila tekst Vrutočkog evanđelja s Daničićevim, Nikoljskim i Srečkovićevim pokazuje da ono pripada drugoj grani iste porodice, ali i to da se ono ponekad protivi Nikoljskom i Srečkovićevo evanđelju upravo slažući se s Daničićevim. Pokazalo se, nadalje, da bi bitnu kariku te druge grane mogli činiti Grigorovič-Giljferdingovi odlomci bosanskog evanđelja s kraja 13. stoljeća.

RIASSUNTO

Sulla base di fotografie digitali del manoscritto integrale del Vangelo di Vrutok (località presso Gostivar, Macedonia), ricevute dalla Univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ochridski" di Skopje, in questo articolo si presentano i più recenti dati relativi a questo importante monumento bosniaco risalente al periodo tra la fine del XIV e l'inizio del XV secolo. Da adesso il manoscritto sarà noto principalmente per le sue glosse, nove delle quali corrispondono al testo delle famose glosse del Vangelo di Srečković, oggi perduto. Qui si riportano per la prima volta i dati esatti del testo conservato del tetravangelo e si fornisce la successione originaria dei fogli, che nell'attuale rilegatura sono molto mescolati fra loro. La ricerca della filiazione del manoscritto mostra che il Vangelo di Vrutok conserva il legame con un archetipo molto antico, che potrebbe essere testimoniato dal frammento Grigorovič-Giljferding. Emerge inoltre che il bifoglio di Mostar, conservato nel lascito testamentario di A. Belić, è parte integrante di questo manoscritto.